

بررسی وضعیت فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی ایران

محبوبه کمالی *

دکتر سعید رضائی شریف‌آبادی **

دکتر فریبرز خسروی ***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۹/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۲/۵

چکیده

این پژوهش، به بررسی وضعیت موجود شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی ایران و ارتباط سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها، در انتقال اسناد به آرشیو ملی می‌پردازد. روش‌های مورد استفاده در این پژوهش، روش مطالعه کتابخانه‌ای و روش پیمایش توصیفی است. ابزار مورد استفاده در این پژوهش، پرسشنامه می‌باشد که محققان، با توجه به شاخص بومی‌سازی قوانین آرشیوی در دنیا، براساس قوانین و مقررات و آئین‌نامه‌های انتقال اسناد ملی ایران، طراحی کرده‌اند. قوانین و آئین‌نامه‌های مذکور، موضوعات ارزشیابی، امحاء، انتقال و مدیریت اسناد را دربرمی‌گیرد. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش، شامل دو گروه کارشناسان رابط آرشیو ملی و نیز مدیران اسناد وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی مادر می‌باشد. پس از تجزیه - تحلیل پژوهش، نتایج بررسی ارائه شد و در نهایت، پیشنهادهایی در زمینه بهبود وضعیت شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی، ارائه گردید.

کلید واژه‌ها:

فراهم‌آوری / اسناد / آرشیو ملی ایران / وزارتخانه‌ها / سازمان‌ها

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهرا. (نویسنده مسئول)

** دانشیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهرا. srezaei2000@yahoo.com

*** استادیار سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. khosravi@nlai.ir

مقدمه

هویت هر فرد و هر چیزی، به ریشه‌های تاریخی او برمی‌گردد. همه انسان‌ها همیشه به دنبال مدارک و اسنادی هستند که ریشه‌ها و گذشته آنان را به آنها بشناساند. این امر، تنها مربوط به زمان حاضر نیست. انسان طالب علم و آگاهی، همیشه به دنبال سند بوده و هست، چه در گذشته، چه در حال و آینده. سند، همواره اساس تصمیم‌گیری در کارهاست. برای مورخ، سند اساس قضاوت درباره گذشته است و برای محقق، سند اساس نتیجه‌گیری برای آینده است.

«اسناد، نه تنها وسیله مناسبی برای درک تاریخ و شناخت تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، اداری، فرهنگی و نظامی جامعه هستند، بلکه چون حاصل فعالیت‌های اداری و درباره اعمال روزمره زندگی افراد اجتماع بوده و برای حفظ روابط جامعه با دستگاه‌های اداری و حاکمه، تهیه و تنظیم شده و می‌شوند، خالی از شایعه و دروغ، ظاهر، اغراض خصوصی و ملاحظه‌کاری‌ها هستند و به همین سبب، نقش اساسی و قابل اعتمادی که این منبع در اصالت ضبط وقایع ایفا می‌نماید، از قدیمی‌ترین ایام در جوامع باستانی شناخته و اهمیت آن، آشکار بوده است. بنابراین، با استفاده از این نوع مدارک، به اشتباهات، پرده‌پوشی‌ها، مجعولات، گزافه‌گویی‌ها و بالأخره، ملاحظه‌کاری‌های برخی از تاریخ‌نویسان می‌توان پی‌برد و حقایق امور را درک و کشف کرد.» (فدائی عراقی، ۱۳۷۷)

از وظایف اصلی آرشیو ملی، شناسائی و فراهم‌آوری اسناد می‌باشد که عمدتاً از طریق هدیه‌پذیری، خرید، انتقال اسناد از سازمان‌ها و آرشیو شفاهی، صورت می‌گیرد.

مسئله پژوهش

سوابق و پرونده‌ها، پس از آن که در سازمان مربوط تولید شدند و دوران حیات فعال خود را گذراندند، به بایگانی‌های زمانی منتقل می‌شوند و بخش ارزشمند آن‌ها به آرشیو ملی انتقال می‌یابد. براساس مفاد قانون تأسیس

سازمان اسناد ملی ایران، «کلیه اوراق، مراسلات، دفاتر، پرونده‌ها، عکس‌ها، نقشه‌ها، کلیشه‌ها، نمودارها، فیلم‌ها، میکروفیلم‌ها، نوارهای ضبط صوت و سایر اسنادی که در دستگاه دولت تهیه شده و یا به دستگاه دولت رسیده است، می‌باید براساس مقررات خاصی مورد ارزشیابی قرار گیرند و اسنادی که از لحاظ اداری، مالی، اقتصادی، قضائی، سیاسی، فرهنگی، علمی، فنی و تاریخی، واجد ارزش نگهداری دائم باشند، به آرشیو ملی منتقل [شوند] و اوراقی که فاقد ارزش‌های مزبور باشند، طی مراحل قانونی امحا گردد.» (عزیزی، ۱۳۸۵)

انجام این وظیفه مهم، نیازمند مقدماتی است که اداره کل شناسائی و فراهم‌آوری اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، عهده‌دار آن می‌باشد.

مسئله‌ای که در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد، این است که آیا وضعیت کنونی شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی ایران، مطلوب است و آیا بخش شناسائی و فراهم‌آوری آرشیو ملی، به نحو شایسته سرگرم انجام وظیفه است؟ اگر نه، مشکلات احتمالی کدام‌اند؟

ضرورت و اهمیت پژوهش

با وجود گذشت چهل سال از تأسیس آرشیو ملی ایران، هنوز اهداف و وظایف این سازمان، نه تنها برای عموم مردم روشن نیست، بلکه برای بسیاری از مقامات و سازمان‌های دولتی و حتا محققان ناشناخته مانده است و با وجود قانون و مقرراتی که در سازمان وجود دارد، بسیاری از آن‌ها رعایت نمی‌شود. لذا این سازمان، سرگرم اجرای طرحی به نام «طرح جامع اسناد ملی» می‌باشد که شناسائی، فراهم‌آوری و ارزشیابی اسناد، بخشی از آن طرح می‌باشد. این طرح، سبب پویا شدن سازمان می‌گردد و باعث می‌شود سازمان، خدمت‌رسانی بهتری داشته باشد.

فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد بایگانی شده در سازمان‌ها و نهادهای دولتی، از مأموریت‌های اصلی

- فراهم‌آوری سند در آرشیو ملی، چگونه است؟
۵. وضعیت شاخص انتقال اسناد به آرشیو ملی، در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری آن‌ها، چگونه است؟
 ۶. وضعیت شاخص مدیریت پیشینه‌ها در سازمان‌ها در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری سند در آرشیو ملی، چگونه است؟
 ۷. آیا میان اندازه شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی، رابطه معناداری وجود دارد؟
 ۸. برای به‌کرد وضعیت شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی، چه راهکارهایی وجود دارد؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. بیش از ۵۰ درصد شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری سند در آرشیو ملی از دید جامعه آماری سازمان‌ها، دارای درجه مناسبی می‌باشد.
۲. میان اندازه شاخص‌های ارزشیابی سند، امحای اوراق، انتقال اسناد و مدیریت پیشینه‌ها در مبدأ (در جامعه آماری سازمان‌ها)، همبستگی معنی‌داری وجود دارد.
۳. بیش از ۵۰ درصد شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری سند در آرشیو ملی از دید جامعه آماری کارشناسان رابطه، دارای درجه مناسبی می‌باشد.
۴. میان اندازه شاخص‌های ارزشیابی سند، امحای اوراق، انتقال اسناد و مدیریت پیشینه‌ها در مبدأ (در جامعه آماری کارشناسان رابطه)، همبستگی معنی‌داری وجود دارد.

متغیرهای پژوهش

در این پژوهش متغیر مستقل، وضعیت شناسائی و فراهم‌آوری آرشیو ملی و متغیر وابسته، شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری اسناد می‌باشد.

جامعه آماری

در این پژوهش، با دو دسته جامعه آماری مواجه هستیم: الف- جامعه آماری اول در این پژوهش، شامل

آرشیو ملی است که براساس قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران، مقرر شده است. زیرا «اساسی‌ترین دلیل فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی، جایگاه مهم این منابع به منزله شناسنامه ملی است. اسناد را، علاوه بر علل اداری و مالی، به خاطر عوامل تاریخی و فرهنگی نیز نگهداری می‌کنند.» (پدرسون، ۱۳۸۱)

بنابراین، مفید بودن فعالیت‌های آرشیو ملی، تا حدود زیادی منوط به عملیات وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی است. لذا این پژوهش، به این موضوع می‌پردازد و قصد دارد مشکلات این امر را شناسائی کند و راهکارهایی برای آن ارائه دهد.

اهداف پژوهش

- بهبود وضعیت شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی ایران؛
- کمک به کاهش حجم انبوه اسنادی که در سازمان‌ها و نهادها انباشت می‌شود؛
- کمک به تثبیت نقش آرشیو ملی، به عنوان مرکزی واحد برای گردآوری اسناد ملی؛
- کمک به تثبیت نقش آرشیو ملی به عنوان تنها مرکزی که نقش اطلاع‌رسانی را درباره اسناد ملی عهده‌دار است؛
- کمک به تثبیت نقش آرشیو ملی به عنوان مرکزی برای تمرکز پرونده‌های راکد مؤسسات، وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی، و نیز امحای اوراق زائد.

پرسش‌های پژوهش

۱. فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی ایران، چگونه است؟
۲. مبانی قانونی فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی، کدام‌اند؟
۳. وضعیت شاخص ارزشیابی در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری سند در آرشیو ملی، چگونه است؟
۴. وضعیت شاخص امحای اوراق، در فرایند شناسائی و

کارشناسان رابط آرشیو ملی با سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها و نیز کارشناسان درگیر در امر فراهم‌آوری و ارزشیابی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و نمایندگان مناطق استانی می‌باشند که ۱۵ کارشناس ارزشیابی و ۸ رابط در ۸ منطقه استانی را به عنوان رابط سازمان‌های استان‌ها با آرشیو ملی دربرمی‌گیرد. در این میان، یک منطقه استانی به پرسشنامه پاسخ نداد؛ پس تعداد کلی، ۲۲ عدد می‌باشد. کل جامعه آماری در نظر گرفته می‌شود و نیازی به نمونه‌گیری نمی‌باشد.

ب- جامعه آماری دوم در این پژوهش، مدیران اسناد وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی ایران می‌باشند. برای شناسائی صحیح و دقیق دستگاه‌های موردنظر، از درگاه خدمات الکترونیکی ایران و نیز از درگاه اینترنتی سازمان اسناد و کتابخانه ملی، بخش فراهم‌آوری آرشیو ملی استفاده شده است و چون کل جامعه آماری، در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد، نیازی به نمونه‌گیری نخواهد بود.

جامعه آماری دوم در این پژوهش، عبارت‌اند از ۱۸ وزارتخانه و ۲۱ سازمان دولتی که تعداد کلی آن‌ها ۳۹ دستگاه می‌شود (وزارت دفاع برطبق ماده ۸ قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران مصوب ۱۳۴۹/۲/۱۷، مستثنا می‌باشد، و وزارت دادگستری نیز زیرنظر قوه قضائیه می‌باشد. بنابراین، پرسشنامه، مستقیماً به قوه قضائیه فرستاده شد).

روش پژوهش و گردآوری داده‌ها

در این پژوهش، از روش مطالعات کتابخانه‌ای برای شناسائی شاخص‌های فراهم‌آوری اسناد، و از روش پیمایش توصیفی برای بررسی وضعیت فراهم‌آوری و انتقال اسناد به آرشیو ملی، استفاده شد.

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، پرسشنامه است که آن را محققان، با مطالعه متون مرتبط و قانون و مقررات موجود، ساخته‌اند. برای بررسی وضعیت فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی، ابتدا محققان، وضعیت فراهم‌آوری اسناد را

در متون و منابع مرتبط مطالعه کردند. آن‌گاه به شناسائی قوانین و مقررات موجود در کشور پرداخته شد که ۴ شاخص ارزشیابی، امحاء، انتقال سند و مدیریت پیشینه‌ها در مبدأ، برای طراحی سوالات پرسشنامه در نظر گرفته شد. بر این اساس، برای جامعه آماری اول، ۲۰ پرسش و برای جامعه آماری دوم، ۲۴ پرسش در نظر گرفته شد.

پیشینه پژوهش

مروری بر مطالعات گذشته و ادبیات موجود، نشان می‌دهد که تعداد تحقیقاتی که به فراهم‌آوری اسناد پرداخته باشد، نایاب است و تا به حال تولید علم چندانی به صورت پایان‌نامه دانشگاهی در این موضوع صورت نگرفته است. اما می‌توان چند نمونه از پژوهش‌های دیگری را - که درباره اسناد و آرشیو ملی انجام شده است - ذکر کرد.

صوفی (۱۳۶۶)، پایان‌نامه خود را در زمینه تاریخچه، اهداف و وظایف تشکیلات سازمان اسناد ملی ایران نوشت. این پژوهش، کوششی بود برای روشن ساختن عملکرد آرشیو ملی ایران و ارزیابی آن. در این پژوهش، ذکر شده است که هنوز اهداف و وظایف این سازمان، نه تنها برای عامه مردم بلکه برای بسیاری از مقامات و سازمان‌های دولتی و حتی تحصیل‌کرده‌ها و محققان، ناشناخته مانده است.

همین بی‌اطلاعی از آرشیو ملی و وظایف آن از طرفی و نیز فقدان مراجعه و استفاده از منابع آرشیوی این سازمان، بزرگ‌ترین مانع رشد و شکوفائی سازمان اسناد ملی ایران گردید. زیرا هیچ آرشیو زنده و فعالی در انزوا عمل نمی‌کند. صوفی بر مبنای مطالعه خود، مفید بودن فعالیت‌های سازمان اسناد ملی را تا حدود زیادی منوط به کیفیت روابط آن سازمان با عناصر متعددی در جامعه برشمرده است.

قربانی (۱۳۷۳) در پایان‌نامه خود، با استفاده از روش پیمایشی، به بررسی وضعیت مراکز آرشیوی در سطح شهر تهران و شناسائی و تفکیک آن‌ها از بایگانی‌ها پرداخته و آن‌ها را از ابعاد گوناگون (نیروی انسانی، ارزشیابی اسناد،

خود بیان داشته که در سال‌های اخیر، مطالعات کمی دربارهٔ سازمان‌ها و اسناد آن‌ها انجام شده که در صورت گسترده بودن این‌گونه بررسی‌ها، راهنمایی عملی برای مدل‌های ارزشیابی از آن میان پیشنهاد می‌شد.

او همچنین، دربارهٔ نتایج مقایسهٔ مدل‌ها با نظام اسنادی موجود در شهر ونکوور کانادا بحث کرده و در پایان این پژوهش، به بیان مسئولیت‌هایی برای سازمان خاص در زمینهٔ نگهداری اسناد پرداخته تا در نقش نماینده، شاهد تمام فعالیت‌های اسنادی سازمان‌های دیگر باشد.

مارشال (۲۰۰۶)، پایان‌نامه‌اش را تحت عنوان مسئولیت در امحاء نوشت. او در این پایان‌نامه، از طریق مطالعهٔ موردی، واحدهای مسئول اخذ تصمیم امحا را در مدیریت پیشینه‌ها در آرشیو ملی آمریکا، کانادا و استرالیا، بررسی کرده است.

این پژوهش، چگونگی ارزشیابی در هر سه سازمان یاد شده را بتفصیل به توصیف کشیده و با بهره‌گیری از تحلیل محتوای اسناد و مصاحبه با آرشیوداران در آرشیو ملی آمریکا، کانادا و استرالیا، اسناد را مورد بررسی قرار داده و دیدگاه آرشیوداران را ارزیابی کرده است. این تحلیل، دستورالعملی ابتدائی برای ارزشیابی اسناد بیان کرده که نقطهٔ آغاز تحقیقات بعدی است.

وارسابا^۶ (۲۰۰۶)، پایان‌نامهٔ خود را با عنوان نظریهٔ سازمانی، فرهنگ سازمانی و شیوهٔ جدید ارزشیابی آرشیوی^۷ به نگارش درآورد. او در این پایان‌نامه، ارتباط میان نظریهٔ سازمانی و نظریهٔ ارزشیابی آرشیوی را برای توسعهٔ راهکاری بهینه در زمینهٔ ارزشیابی اسناد سازمان‌های امروزی، مورد بررسی قرار داده است.

بخشی از پایان‌نامه، چگونگی تغییر کیفی سازمان‌های سنتی و نوین سدهٔ نوزدهم و بیستم را تا عصر حاضر، بررسی کرده است. بخش دیگر، مفهوم ارزشیابی آرشیوی را از این دیدگاه بررسی کرده که کدامیک از وظایف سازمانی و چگونه، باعث تولید و بهره‌گیری از اسناد می‌شود.

وی، ابراز داشته که تغییر ساختار، وظایف، فرهنگ

سازماندهی اطلاعات آرشیوی و خدمات آرشیوی، مورد بررسی قرار داده است.

شکیبائی (۱۳۸۳) در تحقیقی با عنوان درآمدی بر ارزشیابی اسناد دولتی، بعد از تعریف اصطلاحات، جایگاه ارزشیابی را در مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) بیان کرده و در ادامه، بعد از انعکاس نظریه‌های ارزشیابی، به روش ارزشیابی و طبقه‌بندی اسناد در فرایند ارزشیابی پرداخته است. او، همچنین معیارهای ارزشیابی را در آرشیوهای ملی چندین کشور از جمله ایران، انگلستان و سوئد، مورد بررسی قرار داده، سپس به جمع‌بندی آن‌ها پرداخته است. وی در پایان، روش‌های دریافت اسناد را برشمرده است. ترنر^۱ (۱۹۹۲)، در پایان‌نامهٔ خود به مطالعهٔ ارزشیابی برای انتخاب و فراهم‌آوری پرداخته است. وی در این پژوهش، یادآوری کرده که ارزشیابی، رفتاری حیاتی در انتخاب اسناد آرشیوی است. در این رساله، نظریه‌های ارزشیابی بین‌المللی را در سطح اروپای غربی، بریتانیا، کانادا و ایالات متحده، مورد بررسی قرار داده، سپس باتوجه به سه اصل بی‌طرفی، منشأ و نظم نخستین، به رسوم بین‌المللی ارزشیابی پرداخته است.

لدول^۲ (۱۹۹۵)، در پایان‌نامه‌اش با عنوان نظریهٔ ارزشیابی مجدد و کاهش مواد آرشیوی - که در آرشیو ملی کانادا صورت گرفته بود - نظریه‌ها و روش‌های صورت گرفته در زمینهٔ ارزشیابی را مورد بررسی قرار داده است. او، از پژوهش خود این‌گونه نتیجه گرفته که هرچند ارزشیابی مجدد، فعالیتی موجه و قانونی نیست، اما گاه رفتاری ضروری به نظر می‌رسد که بسیاری از آرشیوداران، آن را تأیید می‌کنند.

کارلباخ^۳ (۱۹۹۶)، در پایان‌نامهٔ خودش با عنوان میراث فرهنگی و فراهم‌آوری آرشیوهای خصوصی، هدف خود را نگهداشت بهینهٔ میراث فرهنگی بازمانده از آرشیوهای خصوصی بیان کرده و اصول مشخصی برای آسان‌سازی فراهم‌آوری آرشیوهای خصوصی، طراحی کرده است.

بررتون^۴ (۱۹۹۸)، در پایان‌نامه‌اش مدل‌های ارزشیابی اسناد را با واقعیت موجود سنجیده است. وی، در پژوهش

و مدیریت سازمان‌ها، تأثیر مستقیمی بر این مسئله دارد که چرا و چگونه، سند تولید می‌شود؟ بنابراین، زمینه را برای ارزشیابی نسبی اسناد فراهم می‌آورد و سازمان‌ها و آرشیوداران آینده را ناگزیر خواهد ساخت که برای انطباق با این تغییر موقعیت‌ها، تصمیمات ضروری اتخاذ کنند.

توصیف و تحلیل داده‌ها

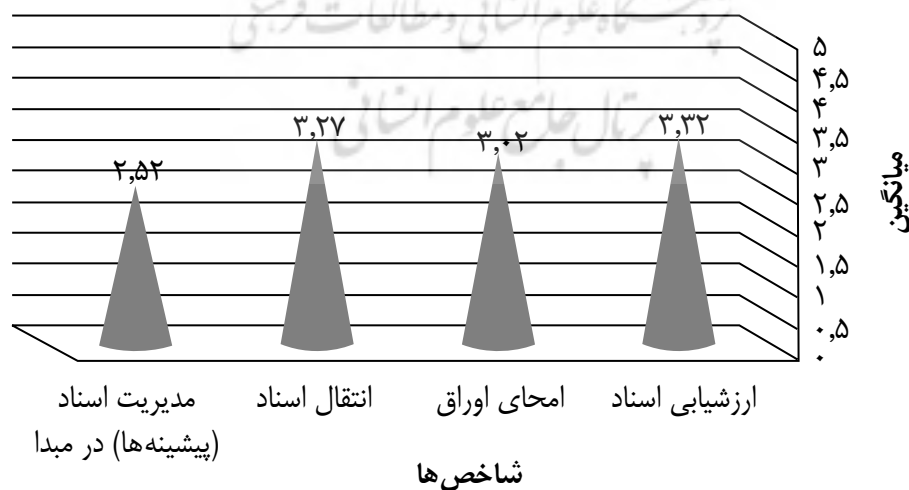
آمار توصیفی مربوط به شاخص‌های فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد گردآوری شده از جامعه آماری سازمان‌ها

با مطالعه متون و روش کتابخانه‌ای، در این پژوهش برای فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد، چهار شاخص سنجش در نظر گرفته شد که پرسش‌های پژوهش از این چهار شاخص استخراج شده است. هریک از این شاخص‌ها، درجه‌ای از یک تا پنج دارد. برای اندازه‌گیری شاخص‌ها، از اندازه گرایش به مرکز (میانگین) و اندازه پراکندگی (انحراف استاندارد) استفاده شد. نتایج حاصل از این سنجش، در جدول ۱-۴ آمده است:

جدول ۱-۴؛ اندازه‌های حاصل از سنجش شاخص‌ها در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری در جامعه آماری سازمان‌ها

شاخص‌ها	میانگین	انحراف استاندارد
ارزشیابی	۳/۳۲	۰/۴۸
امحا	۳/۰۲	۰/۸۲
انتقال	۳/۲۷	۰/۴۷
مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در مبدأ	۲/۵۲	۰/۹

باتوجه به جدول ۱-۴، می‌توان مشاهده کرد که میانگین شاخص‌های ارزشیابی، انتقال و امحا، از درجات تقریباً مناسبی^۸ برخوردار می‌باشند. در مقابل، شاخص مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، از درجه مناسبی برخوردار نمی‌باشد. با مقایسه میانگین شاخص‌ها، مشخص می‌گردد که شاخص ارزشیابی اسناد با میانگین ۳/۳۲ از ۵، بالاترین درجه و شاخص مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) با میانگین ۲/۵۲ از ۵، پائین‌ترین درجه را داراست. ترتیب میانگین هریک از شاخص‌ها در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد، در نمودار ۱-۴ آمده است:

نمودار ۱-۴؛ سنجش شاخص‌ها در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد

میانگین شاخص ارزشیابی، از درجه تقریباً مناسبی برخوردار می‌باشد. در مقابل، شاخص‌های انتقال اسناد، امحا و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، از درجه مناسبی برخوردار نمی‌باشند. با مقایسه میانگین شاخص‌ها، مشخص می‌گردد که شاخص ارزشیابی اسناد با میانگین ۳/۰۶ از ۵، بالاترین درجه و شاخص مدیریت اسناد با میانگین ۱/۸۷ از ۵، پایین‌ترین درجه را داراست. ترتیب میانگین هریک از شاخص‌ها در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد، در نمودار ۴-۲ آمده است:

تجزیه و تحلیل داده‌ها، با فنون آماری و با کمک نرم‌افزارهای اکسل^۹ و پی.اس.پی.اس^{۱۰} انجام پذیرفت. در این پژوهش، برای آزمودن فرضیه‌های پژوهش، از آزمون دوجمله‌ای^{۱۱} و ضریب همبستگی اسپیرمن^{۱۲} استفاده شد.

آزمون فرضیه‌ها

فرضیه اول: بیش از ۵۰ درصد از شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری سند در آرشیو ملی، از دید جامعه آماری سازمان‌ها، دارای درجه مناسبی می‌باشد. برای آزمودن این فرضیه، از آزمون دوجمله‌ای استفاده شده است. نتایج حاصل از آزمون دوجمله‌ای، در جدول

آمار توصیفی مربوط به شاخص‌های فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد گردآوری شده از جامعه آماری کارشناسان رابط

برای توصیف آماری داده‌های گردآوری شده از جامعه آماری کارشناسان رابط نیز، مانند سازمان‌ها چهار شاخص فرایند شناسائی و فراهم‌آوری مورد سنجش قرار گرفته است. برای اندازه‌گیری شاخص‌ها، از دو اندازه‌گیری (انحراف به مرکز (میانگین و میانه) و اندازه پراکندگی (انحراف استاندارد) استفاده شد. نتایج حاصل از این سنجش، در جدول ۴-۲ آمده است:

جدول ۴-۲؛ اندازه‌های حاصل از سنجش شاخص‌ها در فرایند

شناسائی و فراهم‌آوری در جامعه آماری رابطان

شاخص‌ها	میانگین	انحراف استاندارد
ارزشیابی	۳/۰۶	۰/۵۷
امحا	۲/۳۶	۰/۹۶
انتقال	۲/۸۲	۰/۵۹
مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در مبدأ	۱/۸۷	۰/۶۶

باتوجه به جدول ۴-۲، می‌توان مشاهده کرد که

نمودار ۴-۲؛ سنجش شاخص‌ها در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد

۳-۴ آمده است. نتایج حاصل از این آزمون، نشان داد که بیش از ۵۰ درصد از شاخص‌های ارزشیابی و انتقال اسناد، دارای درجات مناسبی می‌باشند؛ در حالی که بیش از ۵۰ درصد شاخص‌های امحای اوراق و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، از درجات نامناسبی برخوردار می‌باشند.

فرضیه دوم؛ میان اندازه شاخص‌های ارزشیابی اسناد، امحای اوراق، انتقال اسناد و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در مبدأ (در جامعه آماری سازمان‌ها)، همبستگی معنی‌داری وجود دارد.

برای آزمون این فرضیه، از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده گردید. با توجه به جدول ۴-۴، مقدار P حاصل شده، تنها در یک مورد بیش‌تر از ۰/۰۵ می‌باشد؛ یعنی میان شاخص‌های ارزشیابی اسناد و امحای ارزشیابی و انتقال، ارزشیابی و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، امحای اوراق

و انتقال اسناد و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، همبستگی معنی‌داری وجود دارد؛ ولی در میان امحای و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، ارتباط معناداری مشاهده نشده است.

فرضیه سوم؛ بیش از ۵۰ درصد از شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری سند در آرشیو ملی، از دید جامعه آماری کارشناسان رابط، دارای درجه مناسبی می‌باشد.

برای آزمون این فرضیه، از آزمون دوجمله‌ای استفاده شده است. نتایج حاصل از آزمون دوجمله‌ای، در جدول ۴-۵ آمده است. نتایج حاصل از این آزمون، نشان داد که بیش از ۵۰ درصد از شاخص ارزشیابی اسناد، دارای درجه مناسبی می‌باشند. در حالی که بیش از ۵۰ درصد شاخص‌های امحای، انتقال و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، از درجات نامناسبی برخوردار می‌باشند.

جدول ۴-۳: نتایج آزمون دوجمله‌ای در زمینه درجات شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری اسناد (سازمان‌ها)

ردیف	شاخص‌ها	Category	Observed Prop.	P-Value	تفسیر
۱	ارزشیابی اسناد	≤ 3 > 3	۰/۳۶ ۰/۶۴	۰/۱۰۸	درجه مناسب
۲	امحای اوراق	≤ 3 > 3	۰/۵۹ ۰/۴۱	۰/۳۳۷	درجه مناسب
۳	انتقال اسناد	≤ 3 > 3	۰/۲۳ ۰/۷۷	۰/۰۰۱	درجه مناسب
۴	مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	≤ 3 > 3	۰/۸۵ ۰/۱۵	۰/۰۰۰	درجه مناسب

جدول ۴-۴: نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن میان اندازه شاخص‌های فراهم‌آوری اسناد (سازمان‌ها)

ردیف	شاخص‌ها	همبستگی اسپیرمن (R)	P-Value	تفسیر
۱	ارزشیابی و امحای	۰/۵۰۹	۰/۰۰۱	وجود همبستگی معنی‌دار
۲	ارزشیابی و انتقال	۰/۷۷۷	۰/۰۰۰	وجود همبستگی معنی‌دار
۳	ارزشیابی و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	۰/۳۲۴	۰/۰۴۵	وجود همبستگی معنی‌دار
۴	امحای و انتقال	۰/۳۲۳	۰/۰۴۵	وجود همبستگی معنی‌دار
۵	امحای و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	۰/۲۴۳	۰/۱۳۶	نبود همبستگی معنی‌دار
۶	انتقال و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	۰/۴۴۲	۰/۰۰۵	وجود همبستگی معنی‌دار

جدول ۴-۵: نتایج آزمون دوجمله‌ای در زمینه درجات شاخص‌های فراهم‌آوری اسناد (کارشناسان رابط)

ردیف	شاخص‌ها	Category	Observed Prop.	P-Value	تفسیر
۱	ارزشیابی اسناد	≤ 3 > 3	۰/۴۵ ۰/۵۵	۰/۸۳۲	درجه مناسب
۲	امحای اوراق	≤ 3 > 3	۰/۸۲ ۰/۱۸	۰/۰۰۴	درجه مناسب
۳	انتقال اسناد	≤ 3 > 3	۰/۵۵ ۰/۴۵	۰/۸۳۲	درجه مناسب
۴	مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	≤ 3 > 3	۱/۰۰ ۰/۰۰	۰/۰۰	درجه مناسب

جدول ۴-۶: نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن میان اندازه شاخص‌های فراهم‌آوری اسناد (کارشناسان رابط)

ردیف	شاخص‌ها	همبستگی اسپیرمن (R)	P-Value	تفسیر
۱	ارزشیابی و امحای	۰/۲۴۵	۰/۲۷۲	نبود همبستگی معنی‌دار
۲	ارزشیابی و انتقال	۰/۲۲۷	۰/۳۰۹	نبود همبستگی معنی‌دار
۳	ارزشیابی و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	-۰/۰۳۹	۰/۸۶۴	نبود همبستگی معنی‌دار
۴	امحای و انتقال	۰/۲۸۹	۰/۱۹۲	نبود همبستگی معنی‌دار
۵	امحای و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	۰/۳۱۶	۰/۱۵۲	نبود همبستگی معنی‌دار
۶	انتقال و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)	۰/۳۳۳	۰/۱۳۰	نبود همبستگی معنی‌دار

فرضیه چهارم؛ میان اندازه شاخص‌های ارزشیابی

اسناد، امحای اوراق، انتقال اسناد و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در مبدأ (در جامعه آماری کارشناسان رابط)، همبستگی معنی‌داری وجود دارد.

برای آزمون این فرضیه، از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده گردید. باتوجه به جدول ۴-۶ و مقدار P حاصل شده، در میان هیچکدام از شاخص‌ها، ارتباط معناداری مشاهده نشده است.

بحث

با مروری بر پیشینه تحقیق، در پژوهش حاضر مشخص گردید که پژوهش‌های بسیار اندکی در زمینه وظایف آرشیوهای ملی انجام پذیرفته است. صوفی (۱۳۶۶) در پژوهش خود، به ساختار و اهداف سازمان اسناد پرداخته

است و دیدی کلی به مجموعه دارد؛ به طوری که بیش‌تر به معرفی سازمان اسناد پرداخته است. چرا که هدفش شناساندن سازمان است که برای بسیاری از گروه‌ها ناشناخته مانده است.

قربانی (۱۳۷۳)، به معرفی مراکز آرشیوی و خدمات آن‌ها پرداخته و خاص آرشیو ملی نبوده است. شکیبائی (۱۳۸۳) در پژوهشی، جایگاه ارزشیابی را در مدیریت اسناد بررسی کرده است. ترنر (۱۹۹۲) نیز، ارزشیابی را به عنوان فرایندی حیاتی در امر فراهم‌آوری اسناد آرشیوی معرفی کرده است. کارلباخ (۱۹۹۶) در پژوهش خود، به فراهم‌آوری آرشیوهای خصوصی پرداخته است. در پژوهشی دیگر، مارشال (۲۰۰۶) مسئولیت امحای و ارزشیابی را - که مرتبط با آن می‌باشد - مورد بررسی قرار داده است.

پژوهش‌هایی چون پژوهش شکیبائی (۱۳۸۳)، ترنر (۱۹۹۲)، مارشال (۲۰۰۶) و مانند آن‌ها، به بررسی ارزشیابی اسناد و موضوعات وابسته به آن پرداخته و تاکنون، پژوهشی که به طور کل به تمام مراحل فرایند فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی پرداخته باشد، دیده نشده است. لذا پژوهش حاضر، پژوهشی نو می‌باشد.

در این پژوهش، فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد، مورد بررسی قرار گرفت. برای بررسی وضعیت فرایند شناسائی و فراهم‌آوری، شاخص‌های موجود مورد سنجش قرار گرفت. نتایج به دست آمده، نشان داد که فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد، به طور متوسط از لحاظ شاخص ارزشیابی و تا حدی از لحاظ شاخص انتقال اسناد، در درجه تقریباً خوبی قرار دارد. این نتایج، نشان می‌دهد که در این فرایند، ارزیابی ارزش گروهی از اسناد برای تعیین این نکته که کدامیک از اسناد باید به عنوان سند آرشیوی نگهداری و کدامیک باید از رده خارج شود، روند خوبی را طی می‌کند.

قانون تأسیس اسناد ملی ایران را، می‌توان از نکات مثبت در امر ارزشیابی دانست. زیرا قوانین این‌چنینی - که در مجلس به تصویب نمایندگان رسیده است - و شمول تقریباً گسترده آن، ممکن است سازمان‌ها را ملزم به اجرای مواد این قانون نماید.

نتایج حاصل از این پژوهش، نشان داده است که کارشناسان رابط آرشیو ملی برخلاف سازمان‌ها، شاخص انتقال اسناد را در حد مناسبی ندانسته‌اند و از دلایلی که مطرح کرده‌اند، نظارت کم‌رنگ آرشیو ملی را بر چرخه حیات اسناد در سازمان‌ها، برشمرده‌اند.

تأثیر کم‌تصمیمات شورای اسناد ملی در تصمیم‌گیری‌های اسنادی در سازمان‌ها و بی‌توجهی و یا کم‌توجهی مدیران اسناد در سازمان‌ها به دستورالعمل‌ها و آئین‌نامه‌ها و گاهی به قوانین، از اثرات این نظارت کم‌رنگ می‌باشد. همچنین، نتایج پژوهش نشان داده است که فرایند شناسائی و فراهم‌آوری، از لحاظ شاخص‌های امحا و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در سازمان‌ها، در حد خوبی قرار ندارد.

از آن‌جا که ارزشیابی در آرشیو شامل تعیین عمر مفید اسناد، امحای اوراق زائد، شناسائی و انتقال اسناد با ارزش نگهداری دائم می‌باشد، بنابراین می‌توان گفت که ارزشیابی اسناد، بر شاخص‌های امحا و انتقال سند نیز سایه می‌اندازد؛ هرچند بر طبق نتایج پژوهش حاضر، تأثیرگذار نبودن قانون مجازات امحای اسناد و مشاهده گاه به گاه امحای سند - که بدون اطلاع آرشیو ملی و ارزشیابی کارشناسان صورت می‌گیرد - و نیز نهماهنگی سازمان‌ها و آرشیو ملی در چرخه امحای اوراق زائد، از مشکلات امحا می‌باشد.

اما بحثی که در این جا مطرح است، مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در سازمان‌ها و ارتباط آن با مدیریت آرشیو می‌باشد. برطبق نتایج حاصله از جامعه آماری کارشناسان رابط و نیز سازمان‌ها، می‌توان گفت که مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در سازمان‌ها، روند خوبی ندارد.

نتایج، نشان داد که واحدهای اسناد در سازمان‌ها، با گستردگی فعالیت‌های آن‌ها تناسب ندارد؛ فضا و بودجه در نظر گرفته شده برای فعالیت‌های اسنادی سازمان کافی نیست؛ اغلب سازمان‌ها از نبود مرکزی خاص برای بایگانی راکد در تنگنا هستند و اگر هم در سازمانی بایگانی راکد وجود داشته باشد، با استانداردها فاصله دارد و اصول حفظ و نگهداری در آن رعایت نمی‌شود. نبود مرکز بایگانی ملی، باعث شده است تا در حال حاضر بخش پیش آرشیوی آرشیو ملی، وظیفه بایگانی ملی را انجام دهد.

بررسی‌های انجام شده، نشان داد که تاکنون پژوهشی نبوده است که به شناسائی شاخص‌های شناسائی و فراهم‌آوری اسناد و نیز ارتباط و همبستگی آن‌ها بپردازد. در این پژوهش، پس از این که شاخص‌ها شناسائی شدند، به بررسی همبستگی آن‌ها نیز پرداخته شد.

نتایج به دست آمده، نشان داد که همبستگی معنی‌دار میان اندازه‌های شاخص‌ها، بین شاخص ارزشیابی با شاخص‌های انتقال و امحا و مدیریت اسناد (پیشینه‌ها)، و بین شاخص انتقال با شاخص‌های امحا و مدیریت اسناد

(پیشینه‌ها) در جامعه آماری سازمان‌ها، وجود دارد.

با توجه به ارتباطی که ارزشیابی اسناد با موارد دیگری چون امحا، انتقال و... در فرایند شناسائی و فراهم‌آوری اسناد دارد، می‌توان همبستگی آن‌ها را نیز در این تحلیل مشاهده کرد. اما اگر بپذیریم که ارتباط معناداری باید میان این شاخص‌ها وجود داشته باشد و این که در جامعه آماری کارشناسان رابط این معنی‌داری مشاهده نشده است، می‌توان گفت، شاید این پژوهش نتوانسته باشد ارتباط معنی‌داری بین شاخص‌ها بیابد. یکی از دلایل کشف نشدن رابطه معنی‌دار میان شاخص‌ها در جامعه آماری کارشناسان رابط، ممکن است برخاسته از محدودیت‌هایی باشد که در پژوهش وجود داشت.

پیشنهادها

باتوجه به نتایج حاصل از بررسی وضعیت شناسائی و فراهم‌آوری اسناد در آرشیو ملی، پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت و راهکارهایی برای حل مشکلات آن ارائه می‌گردد:

- به نظر می‌رسد که موضوع اسناد در سازمان‌ها، موضوعی فرعی محسوب می‌شود؛ به طوری که فضای نگهداری اسناد غیرجاری، اتاقی به شیوه بایگانی‌هاست که اصول حفظ و نگهداری در آن رعایت نمی‌شود. اما باتوجه به اهمیت اسناد و نقشی که در قضاوت‌های تاریخی، اداری و فرهنگی دارند، نیاز به توجه بیشتری می‌باشد. این توجه، می‌باید تمام موارد مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) را همچون فضا، بودجه، حفظ و نگهداری اسناد، ارتباط با آرشیو ملی در راستای یکپارچگی نظام اسنادی، سهولت در امور اداری، کاهش موانع امنیتی و بویژه رعایت موارد قانونی در زمینه ارزشیابی، تعیین تکلیف و نقل و انتقال اسناد، دربرگیرد.

- باتوجه به نتایج پژوهش و وضعیت نامناسب امحا، مدیران آرشیو باید به این شاخص توجه بیشتری نمایند.
- در جهت بهبود وضعیت ارزشیابی اسناد، همکاری هرچه بیشتر سازمان‌ها با کارشناسان آرشیو ملی،

اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد.

- سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها، برای بهبود وضعیت اسنادی، لازم است در زمینه بایگانی اسناد جاری و راکد خود، دو مرکز داشته باشند.

- در حال حاضر گروه پیش آرشیوی اداره کل فراهم‌آوری و شناسائی اسناد آرشیو ملی، وظیفه بایگانی ملی را انجام می‌دهد. پیشنهاد می‌شود مرکز اسنادی که به طور مستقل دارای وظایف و مشخصات بایگانی ملی باشد، ایجاد و تشکیل شود تا متولی امور بایگانی اسناد راکد و در واقع، به عنوان حلقه ارتباط آرشیو ملی با بایگانی‌های راکد سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها گردد.

- آرشیو ملی، بدون شک نقش بسیار مهمی در راستای گردآوری اسناد و معرفی و اطلاع‌رسانی آن‌ها دارد. در این راستا فعالیت‌هایی چون برگزاری همایش‌های ملی و بین‌المللی، فراخوان‌هایی برای انجام پژوهش و حمایت از این پژوهش‌ها، هم‌اندیشی‌هایی برای معرفی فعالیت‌های اسنادی، روزآمدسازی فعالیت‌ها و همگام شدن با آرشیوهای ملی کشورهای دیگر و نیز، تقویت خدمات یکپارچه‌سازی نظام اسنادی در سطح کشور، همکاری هرچه بیشتر با سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها، وضع قوانین و آئین‌نامه‌های بیشتری در زمینه اسناد و استفاده از نیروهای کارآمد و متخصص، توصیه می‌شود.

- در تأثیرگذار کردن نقش آرشیو ملی به عنوان تنها مرکزی که باید متولی امور اسنادی باشد، دولت و نظام اجرائی کشور، نقش مهمی ایفا می‌کنند. لذا ارتباط، همکاری و هماهنگی بیشتر دولت و مجلس با آرشیو ملی، توصیه می‌شود.

- قوانین و مقررات وضع شده در زمینه اسناد، باید ضمانت بیشتری برای اجرا داشته باشند تا سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها، ملزم به اجرا و رعایت آن‌ها مانند دیگر مواد موجود در قانون اساسی کشور و نیز آئین‌نامه‌های دیگر باشند. بدون شک، این موضوع توجه و عنایت دست‌اندرکاران را در امور اجرائی کشور می‌طلبد.

- پژوهش‌های دیگری در زمینه شاخص‌های

پی‌نوشت‌ها:

1. Turner.
2. Ledwell.
3. Karlebach.
4. Brereton.
5. Accounting for disposition.
6. Warsaba.
7. Organization theory, organization culture, and the new archival appraisal.
۸. منظور از درجه مناسب در این پژوهش، درجه بالاتر از ۳ می باشد.
9. Excel.
10. SPSS.
11. Binomial Test.
12. Spearman Correlation Coefficient.

شناسائی و فراهم‌آوری اسناد به طور جداگانه، ضروری به نظر می‌رسد.

• مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) در سازمان‌ها، مبحث بسیار گسترده‌ای است که برای بررسی آن، باید پژوهش‌های دیگری انجام شود که به طور خاص بر مدیریت اسناد (پیشینه‌ها) و ارتباط آن با آرشیو ملی متمرکز باشد.

• در زمینه ایجاد مرکز بایگانی ملی، مشخصات و چگونگی راه‌اندازی آن، پژوهش‌های دیگری لازم است.

• پژوهش حاضر، به بررسی وضعیت شناسائی و فراهم‌آوری اسنادی پرداخته است که صرفاً کاغذی و غیرالکترونیک است. لذا پژوهش‌هایی در زمینه شناسائی و فراهم‌آوری اسناد رقمی (دیجیتال) و الکترونیک،

ضروری به نظر می‌رسد.

• در راستای تبیین نقش و اهمیت آرشیو ملی، پژوهش‌های دیگری در زمینه خدمات و فعالیت‌های دیگر آن از جمله حفظ و نگهداری، تنظیم و پردازش و اطلاع‌رسانی اسناد، لازم و ضروری می‌باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

